

XITOIY VA YAPON TILLARIDA RANGLAR SEMANTIKASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15568361>

Samida MUSTAFAYEVA

dotsent, filologiya fanlari doktori
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Annotatsiya. Tilda rangni ifodalovchi leksika tilshunoslarning doimiy e'tiborida bo'lib kelgan. Chunki ranglar tizimi nafaqat lingvistik jihatdan, balki kognitiv, madaniy, falsafiy va psixologik jihatdan ham tadqiqot uchun ahamiyatlidir. Muayyan tilda ranglarning yuqoridagi kabi fanlar kesishuvida tadqiq etish esa bugungi kun lingvistika sohasi uchun muhim ma'lumotlarni berishi mumkin. Xitoy va Yaponiya geografik jihatdangina yaqin bo'lmay, tarixiy, madaniy aloqalarning ham uzoq o'tmishga egaligi bilan alohida e'tiborga molik. Mazkur maqola doirasida bu ikki mamlakat tillarida ranglar, ularning semantik xususiyatlarini chog'ishtirib o'rganish, ranglar tizimi orqali tillardagi leksik tizim, ularning xitoy va yapon millatlari ongi olam manzarasidagi in'ikosi masalalarini o'rganish maqsad qilindi.

Kalit so'z va iboralar: rang, koloronim, semantika, olam manzarasi, semantik yadro, xitoy tili, yapon tili, assotsativ ma'nolari.

Annotation: The lexical expression of color in language has been a constant focus of attention for linguists, as the system of colors is important not only from a linguistic perspective but also from cognitive, cultural, philosophical, and psychological aspects. Studying colors within these intersecting fields in a particular language can provide significant insights into contemporary linguistics. China and Japan, not only geographically close but also historically and culturally interconnected for centuries, are of particular interest in this regard. The aim of this article is to compare and study the color systems and their semantic characteristics in these two languages, as well as to explore how these color systems reflect the lexical structures of the languages and the worldviews of the Chinese and Japanese peoples.

Keywords and Phrases: color, color terms, semantics, worldview, semantic core, Chinese language, Japanese language, associative meanings.

Ranglar semantikasi dunyo tillarida eng ko'p tadqiq etiladigan masalalardan biri sanaladi. Buning asosiy sababi aynan rangni ifodalovchi so'zlar leksikaning boshqa guruhlariga qaraganda umumiy sistem belgilarni yaqqolroq namoyon etishida bo'lib, mazkur omil lingvistikada tilning tizimlararo yoki turli tillar tizimlarini chog'ishtirishda qo'l keladi [1; 21-26]. Shu bois, ya'ni xitoy va yapon tillari leksik tizimlarini chog'ishtirish, ikki til leksik sistemasida universalisiya va lingvistik unikasiya hodisalarini aniqlash maqsadida mazkur maqolani bevosita har ikki tildagi rangni ifodalovchi leksemalar va ularning semantik xususiyatini o'rganishga bag'ishladik.

Gipoteza: Janubiy-sharqiy Osiyo tillari, boshqacha ta'bir bilan aytganda sinosferaga kiruvchi tillarda, xitoy tili va madaniyatining ta'siri yozuv, ya'ni iyerogliflar vositasida bo'lib, bu grafik belgilar muayyan darajada yapon tili lug'at

tarkibini boyitishga xizmat qilgan. N.I. Konrad yapon adabiy tilining takomil bosqichlari haqida yozar ekan, shunday degan: xitoy tilining yapon tiliga ta'siri shunchalik bo'lganki, hozirgi yapon tili leksika nuqtai-nazaridan haqli ravishda "yaponcha-xitoycha" deb atalishi mumkin [2; 31]. Demak, yapon tilida rangni ifodalovchi leksika shakllanishida xitoy tilining ta'siri va bu ta'sir natijasida mazkur leksik guruh so'zlarida struktur, grafik, semantik, xususan, semantik yadrosida lingvistik universalisiya hodisasi kuzatilishi kerak. Ikkinchi tomondan, yaqin davr (XIX asr oxiri-XX asr boshi) xitoy va yapon tillari aloqasi, xususan, Yaponiya ilm-fani turli jabhalariga G'arb ilmining ta'siri, Yaponiya orqali bu ta'sirning Xitoyga kirib borishi fonida til leksik sathida kechgan o'zgarishlar, ayniqsa, terminologik leksikada yapon tilining ta'siridan kelib chiqib, xitoy tilida rangni anglatuvchi leksemalarning yondosh ma'nolari, koloronimlarning so'z yasallishida ishtiroki kabi jarayonlarda yapon tilining ta'siri kutiladigan holatdir.

Asosiy tahlillar. Xitoy tilida rangni ifodalovchi leksemalar tizimi asos ranglarni ifodalovchi 白 *bái* "oq", 黒 *hēi* "qora", 紅 *hóng* "qizil", 黄 *huáng* "sariq", 緑 *lǜ* "yashil", 藍 *lán* "ko'k", 灰 *huī* "kul rang" leksemalari bir komponentli strukturaga ega, boshqa ranglar asos ranglarga 深 *shēn* "to'q" va 浅 *qiǎn* "och" leksemalarini qo'shish orqali hosil qilinadi. Hozirgi xitoy tilida ranglar asos komponentga 色 *sè* "rang" ma'nosini anglatuvchi morfema qo'shish orqali ham qo'llanadi. Aynan shu ma'nodagi koloronimlarni yapon tilida oladigan bo'lsak, 白 *shiro* "oq", 黒 *kuro* "qora", 赤 *aka* "qizil", 黄 *ki* "sariq", 緑 *midori* "yashil", 青 *ao* "ko'k", 灰色 *haiiro* "kul rang". Struktur jihatdan qaralganda bu yetti leksema sodda shaklga ega. Faqat "kulrang" ma'nosidagi so'z yapon tilida ikki komponentli bo'lib kelmoqda. Bunda birinchi komponent "kul", ikkinchi komponent esa "rang" ma'nolarini ifodalaydi. Grafik jihatdan xitoy va yapon tillarida yettitadan beshtasida mos, xitoy tilida qo'llanuvchi iyerogliflar yapon tilida ham ayni ma'nodagi koloronimni ifodalash uchun qo'llanadi. Faqat, "qizil" va "ko'k" ma'noli koloronimlarda grafik jihatdan farqlanish, aniqrog'i boshqa iyeroglifning qo'llanishi kuzatiladi. Ma'lumki, yapon tilida xitoy iyerogliflarining xitoycha va yaponcha o'qilishi mavjud. Yuqorida keltirilgan yettita koloronimdan oltitasi xitoy iyerogliflari vositasida yozilsa-da, yaponcha leksemalardir. Demak, yapon tilida asos ranglar tizimi xitoy tili ta'sirisiz, mustaqil shakllangan. Bundan mustasno faqat 灰色 *haiiro* "kul rang" leksemasi, bunda 灰 *hai* "kul" xitoycha 灰 *huī* so'zi bilan ham grafik bir xil, ham fonetik jihatdan yaqin. Ikki tilda grafik farqli, ya'ni turli iyerogliflar bilan yoziladigan koloronimlar 赤 *aka* "qizil" va 青 *ao* "ko'k" bo'lib, bu ranglar hozirgi xitoy tilida 紅 *hóng* "qizil" va 藍 *lán* "ko'k" iyerogliflari vositasida ifodalanadi. Lekin, 赤 *aka* "qizil" va 青 *ao* "ko'k" iyerogliflari qadimgi va o'rta davr xitoy tilida "qizil" va "ko'k" ma'nolarini ifodalash uchun qo'llangan. Ushbu iyerogliflarining xitoy tilida o'qilishi 赤 *chì*, 青 *qīng* tarzida bo'lib, tarixan "qizil, alvon" va "ko'k, yashil" ranglarni anglatgan. Katta xitoycha-ruscha lug'atga asosan 赤 *chì* "qizil, alvon", "bo'sh, yalang", "qirib

tashlamoq, yo‘q qilmoq” ma’nolarini anglatadi va mazkur morfema ishtirokida yasalgan 138 ta leksik birlik lug‘at maqolasida keltirilgan [3; 836-838]. Mazkur morfema “qizil, alvon” ma’nosida asosan tabiatda mavjud menral va metallar, zoonim va floronimlarni hosil qilishda qo‘llangani aniqlandi. Iyeroglifning yuqorigi bo‘lagida 土 *tǔ* “tuproq” kalitining joylashishi uning tabiatdagi ma’danlar bilan bog‘liq shakllanganiga ishora qiladi. Xitoy tarixida “赤壁之战” *Chìbì zhīzhàn* “Qizil qoya jangi” nomi bilan qolgan jang¹ geografik hudud, bugungi kunda ham Hubei provinsiyasidagi tuman nomini anglatuvchi toponim sifatida qo‘llanadi.

青 *qīng* iyeroglifiga leksikografik manbalarda quyidagicha ta’rif beriladi: 1. Quyuq, chuqur, boy (asosan rang haqida, bahor va sharq tushunchalariga bog‘lanadi); to‘q havo rang, och ko‘k, och yashil; ko‘karish, yashil tus olish. 2. Bahoriy, yosh, navqiron. 3. arxaizm sifatida sokin, tinch. 4. e’tiborli, hassos va b. bundan tashqari mazkur koloronim o‘zak morfema sifatida 195 ta leksik birlikni hosil qilgani lug‘at maqolasi asosida aniqlandi [4; 198-201]. 青 *qīng* morfemasi ishtirokida yasalgan leksik birliklar o‘simliklar, hayvonlar va joy nomlarini ifodalaydi. Uning assotsiativ ma’nosiga aloqador shakllangan 青年 *qīngnián* “yoshlar”, 青春 *qīngchūn* “umr bahori” kabi lisoniy birliklar bugungi kunda xitoy tili badiiy va publitsistik diskurslarida faol muomalada.

Umuman, xitoy tilida koloronimlar so‘z yasilishida faol qo‘llanadi. Bu turdagi leksemalarni so‘z yasash funksiyasi yuroqidagi ikki koloronimning lug‘at maqolasi asosidagi statistik tahlilida ham ko‘rindi. Qolaversa, xitoycha rangni ifodalovchi leksemalar hozirgi xitoy tilida ham so‘z yasilishidagi faollikni yo‘qotmagan. Masalan, 绿色食品 *lǜsèshípǐn* “yashil rangdagi oziq-ovqat mahsuloti”, “白色污染” *báisè wūrǎn* “oq rangdagi chiqindilar (oq ifloslanish)” kabi lisoniy birliklarda “yashil”, “oq” koloronimlari assotsiativ ma’nolarida qo‘llanib, birinchisida ekologik toza mahsulotni anglatga, ikkinchisida plastik chiqindilar sabab ifloslanish ma’nosini ifodalash uchun qo‘llanadi. Ayni til birliklarini yapon tilida ko‘rsak, 绿色食品 *lǜsèshípǐn* グリーンフード ya’ni inglizcha “green food”, 白い污染 *shiroi osen* kabi so‘zma-so‘z tarjima chiqsada, biroq tilda ularning オーガニック食品 *Ōganikku shokuhin* “organik mahsulot” va プラスチック汚染 *Purasuchikku osen* “plastik chiqindilar” shaklida, ya’ni inglizcha + yaponcha gubrid birikmalar shaklida qo‘llanishi aniqlandi.

Sodda strukturaga ega koloronimlar orasida ham inglizcha o‘zlashmalar yapon tilida qo‘llanadi. Pinku “pushti”, orenji “olov rang”, gu ree “kul rang”, buraun “jigar rang”, kaaki “xaki”, beeju “bej”, kuriimuiro “qaymoq rang”, emerarudo “zumrad”, guriin “yashil” bu inglizcha o‘zlashmalar qo‘llanish chastotasi yuqorida keltirilgan yaponcha so‘zlardan kam emas [1; 23].

¹ 208-209 yy. Uch shohlik davrida yuz bergan mazkur hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan jang Xitoy tarixida muhim tarixiy voqea sifatida qolgan.

Xitoy va Yapon tillarida ranglarning semantikasi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu tillarda ranglarning ifodalanishi va tasnifi madaniyatning o'ziga xosligini, estetik va falsafiy qarashlarni ko'rsatadi.

1. Xitoy tilida ranglar semantikasi:

Xitoy tili, ayniqsa, uning an'anaviy madaniyatida ranglar va ranglarning ifodalanishi bilan bog'liq juda ko'p ma'nolarni o'z ichiga oladi. Ranglar nafaqat fiziologik idrokni, balki ruhiy holatlarni, falsafiy tushunchalarni va hatto axloqiy qadriyatlarni ifodalaydi.

Qizil (红 - hóng):

Xitoyda qizil rang juda muhim va ommaviy ravishda baxt, muvaffaqiyat va quvonchning ramzi hisoblanadi. Bu rang Yangi yil bayramlarida, nikoh marosimlarida va boshqa ijtimoiy tadbirlarda keng qo'llaniladi. Qizil Xitoy madaniyatida jangchilik va mustahkamlikni ifodalovchi rang sifatida ham tasvirlanadi. Bu rangning tarixi qadimiy Xitoydagi imperatorlar tomonidan ishlatilgan "qizil rang" bilan ham bog'liq bo'lib, u hukumatning kuchini va buyukligini ifodalagan.

Oq (白 - bái):

Oq rang Xitoyda o'lim, motam va qayg'u bilan bog'liq bo'lib, bu rangni motam kiyimlari sifatida ko'rsatiladi. Shuning uchun oq rang xitoy madaniyatida ba'zi noxushliklar va qayg'ularni ifodalovchi rang sifatida qaraladi.

Sariq (黄 - huáng):

Sariq rang Xitoyda qadrlangan ranglardan biridir. U imperatorlikning rangidir va xitoy tarixida eng oliy darajadagi hukmdorlar, ya'ni imperatorlar tomonidan ishlatilgan. Bu rang insoniyatning markaziga, sabr-toqatga va ma'naviy boylikka ham ishora qiladi.

Yashil (绿 - lǜ):

Yashil rang tabiat bilan bog'liq, Xitoyda esa u hayot, o'sish va barqarorlik ramzi sifatida qabul qilinadi. Ammo ba'zida yashil rangni "xavf" yoki "yashirin niyat" bilan ham bog'lash mumkin.

Ko'k (蓝 - lán):

Ko'k rang Xitoyda salomatlik, tinchlik va uzoqlik bilan bog'lanadi. U ko'pincha osmon va dengizni ifodalovchi rang sifatida ishlatiladi.

2. Yapon tilida ranglar semantikasi:

Yapon tilida ranglar ko'plab an'anaviy va zamonaviy ma'nolarni o'z ichiga oladi. Yaponlar ranglarni faqat estetika yoki tashqi ko'rinish nuqtai nazaridan emas, balki tabiiy dunyo va falsafiy qarashlar bilan bog'liq holda tasniflaydi.

Qizil (赤 - aka):

Yapon tilida qizil rang xitoy bilan o'xshash tarzda baxt, sevgi va quvonchni anglatadi. Biroq, Yapon madaniyatida qizil rang ko'pincha "muhabbat" va "hayot" bilan bog'lanadi, ayniqsa "qizil" va "oq" ranglar jamlanganda bu ma'no kuchayadi. Yaponiyada qizil rang ko'pincha yangi yil yoki nikoh marosimlarida ishlatiladi.

Oq (白 - shiro):

Oq rang Yaponiyada tozalik, poklik va tinchlik bilan bog'liq. Shuningdek, o'lim va motam bilan bog'liq bo'lib, Yaponiyada o'limni ifodalovchi ranglardan biridir. "Oq" rangi ko'pincha diniy marosimlar va tabiatni tasvirlashda ishlatiladi.

Sariq (黄 - ki):

Yaponiyada sariq rang ba'zan "xushbichimlik" va "quvonch"ni anglatadi, lekin ba'zi hollarda u "hiyla" va "xavf" bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Yaponlarning ranglar haqidagi tasavvurlari vaqt o'tishi bilan o'zgargan.

Yashil (緑 - midori):

Yashil rang Yaponiyada tabiat va o'sishni anglatadi. Shuningdek, u bahor, yangi boshlanishlar va ijobiy energiya bilan bog'liqdir. Yaponiyada yashil rang tabiat va o'simliklar bilan bevosita aloqador bo'lib, xalqning tabiiy dunyo bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Ko'k (青 - ao):

Ko'k rang Yaponiyada keng tarqalgan ranglardan biri bo'lib, u tinchlik va osoyishtalikni anglatadi. Yaponlarda "ao" so'zi nafaqat ko'k, balki ba'zi hollarda yashil rangni ham ifodalaydi. Bu rangni do'stlik va qo'llab-quvvatlash bilan bog'lashadi.

Xitoy va yapon tillarida ranglar semantikasida o'xshash jihatlar bilan bir qatorda ayrim tafovutlar ham kuzatiladi.

- **Sariq rang:** Xitoyda sariq rang imperatorlik va kuch ramzi bo'lsa, Yaponiyada u ba'zan "xavf" va "xushbichimlik" bilan bog'liq. Bu ranglarning semantikasi madaniyatlar o'rtasida sezilarli farq qiladi.

- **Oq rang:** Xitoyda oq rang qayg'u va motam bilan bog'liq bo'lsa, Yaponiyada esa u tozalik va poklikni ifodalaydi.

- **Yashil rang:** Xitoyda yashil rang hayot va barqarorlik ramzi sifatida qo'llansa, Yaponiyada esa yashil rang tabiat va o'sishni anglatadi.

- **Ko'k rang:** Xitoyda ko'k rang tinchlik va salomatlik bilan bog'lanadi, Yaponiyada esa u ko'pincha do'stlik va qo'llab-quvvatlashni ifodalash uchun ishlatiladi.

Xitoy va yapon tillarida ranglarning semantikasi bir qator o'xshashliklarga va farqlarga ega. Har ikki madaniyatda ranglar nafaqat estetik, balki falsafiy va madaniy qadriyatlarni, hissiyotlarni, va dunyoqarashni ifodalaydi. Ranglarning semantikasi tilda qanday ishlatilishi, ijtimoiy kontekstda qanday talqin qilinishi va tarixiy madaniyatga qanday bog'lanishi muhim ahamiyatga ega. Bu madaniyatlarda ranglarning o'ziga xos o'rni bor, ular jamiyatning falsafiy va axloqiy tushunchalarini aks ettiradi.

Xitoy tilida ranglar tizimi asos ranglardan iborat bo'lib, qolgan ranglar ularga "to'q" yoki "och" ma'nosidagi so'zni qo'shish orqali hosil qilinadi. Yapon tilida esa, asos ranglar va nisbatan kam qo'llanuvchi ranglarni atash uchun alohida leksemalar mavjud. Grafik jihatdan yapon tilidagi asl yaponcha

koloronimlar xitoy iyerogliflari vositasida yoziladi. Shuningdek, yapon tilida yaponcha koloronimlar bilan bir qatorda inglizcha o'zlashmalardan ham keng qo'llanadi va ular yozuvda katakana alifbosida yoziladi. Xitoy asos ranglar tizimida esa, o'zlashmalar aniqlanmadi.

Xitoy tili so'z yasashida koloronimlar yapon tilidagidan ancha faol qo'llanishi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алпатов В.М. Семантика цвета в японском языке // Слово и язык : сб. ст. к восьмидесятилетию акад. Ю. Д. Апресяна / Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова, Ин-т проблем передачи информ. им. А. А. Харкевича. - М. : Яз. славян. культур, 2011. - С. 21-26.
2. Конрад Н.И. Синтаксис японского национального литературного языка. -М., 1937.
3. Под.ред. И.М. Ошанина. Большой китайско-русский словарь (БКРС). Т.4. -М., 1984.
4. Под.ред. И.М. Ошанина. Большой китайско-русский словарь (БКРС). Т.3. -М., 1984.
5. Berlin, Kay 1969 — Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: their Universality and Evolution. Berkeley; Los Angeles, 1969.

